

הרב דוד יהודה שבתאי
חבר הכולל העליון ע"ש וקסנר

בענין וחי אחיך עמך

איתא בגמ' (סב ע"א):

שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים – אם שותין שניהם מתים ואם שותה אחד מהן מגיע לישוב: דרש בן פטורא מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא ר' עקיבא ולימד וחי אחיך עמך – חיך קודמים לחיי חברך.

ונראה דכוונת רבי עקיבא היא דחיי חברך טפלים לשלך. והקשה המהר"ם שי"ף (שם), דהרי גבי עבד עברי אמרינן ד"כשכיר כתושב יהיה עמך" בא ללמד דאם אין לו אלא כר אחד יתנהו להעבד ולא אמרינן חיך קודמין. דהיינו ד"עמך" משמע דקודם לך, ומאי שנא הכא? ותירץ בג' אופנים, ובתירוצו השלישי כתב דהכא הסברא החיצונה באמת מורה כבן פטורא דאל יראה האחד במיתת חברו, דאמאי נקדים אחד לשני. אמנם השתא דכתיב עמך", הרי זה אתי לאפוקי מהסברא החיצונה וללמד דחיך קודמין. אבל התם גבי עבד עברי הסברא מורה דהאדון קודם לעבד דהרי הוא קנינו, וא"כ הדרשא ד"עמך" בא ללמד דשניהם שוין, ולכן באמת יצטרכו לחלק את הכר, ואם אין לו אלא כר אחד בעי למיתן לה לעבד. ומשמע דהכא, אילולי הדרשה דחיך קודמים הו"א כדעת בן פטורא, ואילו שיטת ר"ע היא החידוש.

אמנם, איתא בספרא (בהר פרשה ה: ג) עה"פ דוחי אחיך עמך, "דזו דרש בן פטורא", דהיינו דאילולי הדרשא לא הו"א כמותו. והסביר הגרא"י אונטרמן (שבט מיהודה שער ראשון סי' ח אות א), דלדידה פירוש "עמך" הוא שצריך לדאוג כי גם חברו יחיה יחד איתו. ואילו רבי עקיבא דרש ד"עמך" משמעו דטפל לך, דהיינו לאחר שהחית את עצמך אתה מצווה על חיי חברך. אבל אם חיך בסכנה, אתה קודם לו – "עמך" המכוון כל זמן שאתה קיים.

ומצינו מחלוקות רבוואתא בענין פירוש 'עמך' במקומות נוספים. דאיתא בהגהות מיימוני (פ"ג הל' תלמוד תורה הל' יא) לגבי מאי דאיתא

באבות (פ"ב מ"ב) "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ", דפליגי בה ר' אלחנן ורבינו תם. דס"ל לר' אלחנן דהכוונה דתורה עיקר, ואילו ר"ת סבר דדרך ארץ עיקר, כדאמרינן בהחולץ (יבמות לח ע"ב) מדקתני יחלקו יורשי הבעל עם יורשי האב ש"מ יורשי האב עיקר. דהיינו דכוונת הדקדוק במילה "עם" היא שהדבר שקודם למילה "עם" טפל לדבר שבא לאחריה. וכן מצינו בנוסח הקדושה, דכתב הברכי יוסף (או"ח תכג אות ג):

בנוסח כתר בר"ח יאמר נא ועמך ישראל ובשבת ויו"ט עם עמך ישראל, דבשבת ויו"ט ישראל הם עיקר ולהכי א מרינן אם עמך ישראל ע"פ המדרש. הרב מהר"ר גרשון הביאו בספר גן המלך סי' קלד.

ובמפתח כללים מבין המחבר לשו"ת איש מצליח (ח"א עמ' תקנה ד"ה עם) הביא ראיה לכך מדברי הרא"ש בפרק איזהו נשך (סי' ו) גבי וחי אחיך עמך, דהך דרשה שמעינן מ"עמך" דמשמע שחי אחיך טפלים לך ושלך קודמין. ולכן בשבתות וימים טובים שבני ישראל משיגים מעלות נשגבות בקבלת נר"ן, הרי עיקר הקדושה היא מפינו, וקדושת המלאכים טפילה לנו. משא"כ בראש חודש, דאין אנו משיגים מעלות נשגבות אלה, ועיקר הקדושה היא מפי המלאכים, ובני ישראל מצטרפים – ככת משנית – אליהם. ובחולו של מועד כתב לי הר' מאיר מאוזו (בעל הכללים הנ"ל) דהמנהג לומר עם עמך ישראל כביו"ט עצמו.

ובהבנת מהות מח' ר' עקיבא ובן פטורא מצינו מספר שיטות.

א. יש שצמצמו את המחלקות. למשל, כתב האור החיים הקדוש (ראשון לציון יו"ד סי' רמז אות ד) דלא מסתבר לומר דפליגי ר"ע ובן פטורא בסברות הפוכות "למר חייב להקדים עצמו ואי לא איסורא איכא ולמר מצוה קא עביד, וכעין זה איתא במסכת שבת [קלח ע"א] מי איכא מידי דרבנן מחייבי ורבי אליעזר מתיר." אלא ודאי דלמר מצוה ולמר רשות – דהיינו אף ר"ע מודה "אי בעי אידך למהיב לחבריה כדי שיחיה, הגם שימות הוא, אפשר דמודים כולי עלמא דשפיר, ולפחות הרשות בידו לעשות." דיש להבין דהחידוש בדברי ר"ע הוא דמותר לאדם להעדיף את חיי עצמו על חיי חברו, דלולי הקרא, הו"א דאל יראה אדם במיתת חברו, וקמ"ל דשריא, ולא שמחוייב לעשות כן.

ב. ועוד יש לומר דבאמת המרחק בין ב"פ לר"ע אינו כ"כ גדול, דכתב בזה מו"ר הגר"צ שכטר שליט"א (בעקבי הצאן סי' לו):

מכב' מו"ר הגר"ד הלוי סאלאוויטשיק ז"ל, בשם הגר"ח ז"ל, דאף ר"ע מסכים בזה – ביסוד הענין – עם בן פטורא, שאסור לאדם להחיות את עצמו עי"ד שימות חברו, אלא דהכא מיי"ר – שביד אחד מהן היה קיתון של מים, כלומר שהמים היו שלו, ונמצא שחייו שלו לא היו בסכנה כלל, וא"כ נמצא שלא החיה א"ע במות חברו, דחיי חברו בסכנה הם, אך הוא איננו בסכנה כלל, ולפיכך מותר לו לשתות את המים. אבל אם היו שנים מהלכין במדבר, וקיתון מים של הפקר היה מונח לפניהם, אזי בכה"ג אף ר"ע היה מסכים לדינא עם בן פטורא – שמוטב שימותו שניהם, כי בהכ"ג סכנת נפשותיהם כרוכות הן זב"ז, ועי"ז שהאחד שותה נמצא שהוא מחיה את נפשו במיתת חברו, וזה אסור.

ובזה תירץ את קושית המנ"ח (מ' רצו, אות כג). דכתב התוספת יוה"כ דנחלקו הרמב"ם והתוס' אם יש לחלק בין עושה מעשה לאינו עושה מעשה בדין יהרג ואל יעבור באיסור רציחה. דס"ל להתוס' דאינו חייב למסור נפשו ואילו הרמב"ם פליג וס"ל דאף באינו עושה מעשה מ"מ אמרינן יהרג ואל יעבור, וחייב למסור נפשו ע"כ. והקשה המנ"ח על דבריו מסוגיין, דלבן פטורא "אף דאינו עושה מעשה כלל בחבירו וגם חבירו ימות והוא ג"כ – מ"מ אסור להחיות עצמו, מכל שכן דאם יציל חבירו במיתתו בודאי ימסור נפשו." דהיינו דמוכח מהכא אפילו לשיטת ר"ע דכל היכא דאין לומר וחי אחיך עמך, הרי חייב למסור נפשו להציל את חברו אף שאין הוא הגורם למיתתו! וע"פ היסוד הנ"ל ניחא, דאין נידון דסוגיין שייכי הכא, דבנידו"ד הרי אין חייו של בעל הקיתון בסכנה כלל, ולכן מותר לו להעדיף את נפשו, משא"כ בנידון דהתוס'.

ובעיקר תליית מח' תוס' והרמב"ם ברציחה עי"ד שוא"ת אי אמרינן ביה יהרג ואל יעבור, כבר כתב הגר"ח (הל' יסודי התורה פ"ה הל' א) לדייק מדברי הרמב"ם דהוא אינו מחלק בין עושה מעשה לשוא"ת. דבדין יהרג ועל יעבור בג' החמורות, הקשתה הגמ' סנהדרין עד ע"א, "והא אסתר פרהסיא הואי? אמר אביי אסתר קרקע עולם היתה, רבא אמר הנאת עצמן שאני." וכתב הגר"ח דכיון דהרמב"ם לא הזכיר כלום מדין קרקע עולם, צ"ל דס"ל דבכל גווני תהרג ואל תעבור, ולא מהני אפילו בעריות אף דהיא בשוא"ת. וכן יש לומר גם כן גבי רציחה, אם אמר לו נכרי לישראל שיניחנו לו לזורקו על התינוק ואם לאו יהרגהו, לדעת הרמב"ם מחוייב למסור נפשו.

אלא דבסוף חזר בו הגר"ח מנקודה זו, כיון דבהשלכה על התינוק איהו לא הוי רוצח כלל ולא עבר על שפיכות דמים, דהא הוי רק כאבן ועץ ביד הרוצח שמשליך אותו, דמי שמשליך הוא הרוצח ולא מי שגופו מושלך, ולהכי לא חייב המושלך למסור את עצמו; משא"כ בנערה המאורסה אף דלא קעבדה מעשה, מ"מ הרי היא משתתפת בגילוי עריות, ולהכי שפיר הדין נותן דתהרג ואל תעבור. וא"כ אף אם בהשלכה על התינוק לא אמרינן יהרג ואל יעבור, מ"מ בשאר רציחה שבשב ואל תעשה ודאי הדין כן.

וחקר בזה הגר"ח אמאי אמרינן יהרג ואל יעבור אף ברציחה ע"י שוא"ת, דהדין מסתבר בחד מתרי אנפין:

א. כשיש שני אנשים העומדים בסכנות נפשות אמרינן דשניהם שקולים ואי אפשר שאחד ידחה את חברו. לכן ממילא נשאר הדין דשב ואל תעשה עדיף, וזהו גופא הסברא דמאי חזית. ואם כן דין יהרג ואל יעבור שייך רק בקום ועשה, דבשוא"ת נימא להיפך. וברוצח, אם אמרו לו הנח שנזרוק אותך על התינוק כדי שיתמעך – כיון דאינו עושה מעשה אינו מחוייב למסור נפשו.

ב. ברוצח ליכא הדין של פקוח נפש דוחה כלל, דילפינן מ"וחי בהם' ולא שימות בהם' דפקוח נפש דוחה כל עבירות שבתורה חוץ מרציחה, דלגביה לא נאמר כלל הדין וחי בהם. וא"כ אסור להרוג כל נפש מישראל בכל צורה, ובכל זמן. וכיון דרציחה על ידי שוא"ת שמה רציחה מחוייב למסור נפשו.

והביא הגר"ח ראייה לצד השני של חקירתו מסוגיין, מדהוצרך ר"ע לדרוש מקרא דחייך קודמים:

דאע"ג דהתם [גבי בעל הקיתון] הוי בשב ואל תעשה, ועוד יותר דלא הוי התם דין רציחה כלל ורק משום דין הצלה, ומ"מ צריכינן לקרא דוחי אחיך עמך דחייך קודמין, ושמע מינה דדווקא בהצלה דאיכא קרא דוחי אחיך עמך דחייך קודמין, אבל ברציחה דליכא קרא בכל ענין יהרג ואל יעבור אף בשב ואל תעשה ובלא עביד מעשה, אם אך יש בו דין רציחה.

ובספר דגל ראובן (ח"ג סי' ה) הרחיב לחלק בין מח' ב"פ ור"ע לדין השלכה על התינוק. דהרי

ב"פ לא אמר רק שאינו רשאי לגרום שחבירו ימות מקודם אם הוא ישתה כל המים, אבל שהוא מחויב למות קודם חבירו בשביל הצלת חבירו, זה לא אמר ב"פ.

כלומר, ב"פ לא מחייב שיתן האחד את כל המים לחברו בכדי שחברו יחיה ועי"כ ימות בעל הקיתון, אלא שיחלקו את המים בווה. ולכן היכא דרצה הנכרי לזורקו על התינוק, אינו מחוייב למסור נפשו אף לשיטת ב"פ, דאפילו לפ"ד רק אסור לעשות מעשה שע"כ ימות חבירו מקודם; אך אינו מחוייב למסור נפשו בכדי שלא ימות חבירו, ודו"ק.

אמנם יש להעיר על דבריו, דשמא סבר ב"פ דאכן צריך למסור את כל המים לחבירו. אבל דא עקא, שלאחר שמסרו לו, הרי חברו מחוייב למסורו בחזרה אליו. וכיון שכן, מסקנת הדברים היא שיחלקו את המים בווה. והא דנקט ב"פ שישתו שניהם כוונתו למסקנת הדברים, אך עצם הדין הוא שכל אחד מחוייב למסור את כל המים לחברו. וא"כ יוצא לב"פ מחוייב למסור את נפשו בשביל הצלת חברו, והרי ראיית הגר"ח מדין קיתון של מים שרירא וקיימא.

רבים אמנם מצאו סימוכין להבנת הגר"ח בשיטת הרמב"ם ממה דאזיל לשיטתיה בהא דאיתא בהלכות יסודי התורה (פרק ב' הל' ה):

אם אמרו להם עובדי כוכבים תנו לנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו נהרוג כולכם – יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. ואם יחדוהו להם ואמרו תנו לנו פלוני או נהרוג את כולכם: אם היה מחוייב מיתה כשבע בן בכרי – יתנו אותו להם, ואין מורין להם כן לכתחלה; ואם אינו חייב מיתה – יהרגו כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל.

נחלקו ריש לקיש ור' יוחנן בירושלמי (תרומות פ"ח ה"ד) בדין מסירת אדם שיחדוהו, דר' יוחנן ס"ל דכל היכא דיחדוהו מותר למסרו, ואילו ר"ל פליג דרק היכא דחייב מיתה כשבע בן בכרי מותר למסרו. ופסק הרמב"ם כדברי ר"ל. והקשה עליו הרמ"ך (הו"ד בכס"מ שם) דהרי איתא בפסחים (כה ע"א) דגבי רציחה אמרינן יהרג ואל יעבור משום "דסברא הוא מאי חזית דדמא דידך סומק טפי, והכא ליכא האי סברא דהא יהרגו כלם והוא עצמו, ומוטב שיהרג הוא עצמו ואל יהרגו כולם!" ותיריך שם הכסף משנה "דאפשר לומר דס"ל לר"ל שמ"ש דבשפיכות דמים סברא הוא אינו עיקר הטעם, דקבלה היתה בידם דבשפיכות דמים יהרג ואל יעבור אלא שנתנו

טעם מסברא להיכא דשייך. אבל אין ה"נ דאפילו היכא דלא שייך האי טעמא הוי דינא הכי דיהרג ואל יעבור. דהיינו דמודה הכס"מ לקושית הרמ"ך, רק דס"ל דהא דיהרג ואל יעבור בכה"ג הוא כעין גזרת הכתוב, ואין בזה סברא.

אחרים מצאו סימוכין לפסקו של הרמב"ם בענין יחדוהו דוקא מסוגיין. דכתב ר' צדוק הכהן מלובלין (אוצר המלך פ"ה יסוה"ת ה"ה), דהיכא דהקיתון של מים היה של אחד מהם, ה"ז דמי להיכא דיתדוהו לחברו שימות, דמה לי יחדו משמים ומה לי יחדו בני אדם על אחד שימות, ואפילו הכי "אם לאו דבא ר"ע ולימד מקרא דוחי אחיך דחייך קודמין הייתי דן מסברא שאין חייך קודמין אלא ישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתת חברו. ולכן, היכא דלא שייך הדרשה של ר"ע, כגון סיעה של בנ"א שהקיפוא נכרים ויחדו להם אחד, צ"ל דימותו כולם ואל ימסרו להם נפש א' מישראל.

וע"פ יסוד זה מובן דעת הרמב"ם דפסק כר"ל ואילו את דרשת ר"ע דחייך קודמים לא הביא כלל. דכתב ר' צדוק, דר' יוחנן בירושלמי אזיל לטעמיה בסוגיין. דהכא ס"ל לריו"ח דריבית קצוצה אינה יוצאה בדיינים, ולכן אייתר ליה וחי אחיך לכדר"ע דחייך קודמין. וכיון דהוי חברו כמי שיחדוהו מן השמים שימות אף שאינו חייב מיתה כלל, ואעפ"כ לר"ע שותה בעל הקיתון את כל המים, חזינן דכל היכא דיתדוהו, אפילו גבי סיעה שהקיפוא נכרים ויחדו א' למיתה, מותר ולכן צריך למסרו דוקא.

אמנם לדידן דקיי"ל כר' אלעזר דבעי קרא דוחי אחיך עמך להא דריבית קצוצה יוצאה בדיינים אהדר ליה כי היכי דניחי, "א"כ נשאר הדבר בסברא חיצונה כבן פטורא, דמוטב ימותו שניהם וכו'. "וא"כ כיון דפסק הרמב"ם כר"א גבי ריבית קצוצה (פרק ד מלוה ולוה הל' ג), ממילא וחי אחיך עמך לא בא ללמד דחייך קודמין, ולכן הוצרך לפסוק כדעת ר"ל כיון דס"ל דאף אם יחדוהו הנכרים, מ"מ צריך למסור נפשו ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. ויוצא לפ"ד דהרמב"ם פסק כדברי בן פטורא.

ובספר דרך המלך רפפורט (פרק ה יסוה"ת הל' ה) כתב כדברי ר' צדוק דריש לקיש ס"ל כבן פטורא, אך סבר דלמסקנא אפשר שהרמב"ם פוסק כר' עקיבא לגבי הקיתון. דבאמת היה הרמב"ם צריך לפסוק כדעת ב"פ מהא דפסק כריש לקיש, כיון דחברו של בעל הקיתון חשיב כמי שיחדוהו מן השמים למיתה, אלא דבא ר"ע וחידש דגבי הקיתון דוקא איכא גזה"כ דחייך קודמין. דשאני הכא דבעל הקיתון "אינו עושה פעולה שיהרג

חבירו, רק שהוא מחוייב בעשה של וחי אחיך עמך דהיינו להציל נפש ישראל באשר יוכל. "משא"כ גבי היכא דיחדוהו הנכרים, הרי הוא "מוזהר בלאו שאסור לו למסור חבירו להריגה דיחשב כאלו הרגו הוא בידים"; ועל זה לא שייך הדרשה של ר"ע, דהרי לא "משום וחי אחיך עמך מחייבין ליה, רק דיהיה חשוב כאלו הרגו הוא בידים באם ימסור אותו."

ומשמע דמודים ה"ר צדוק ובעל דרך המלך דמסברא ריש לקיש אזיל בשיטתיה דבן פטורא, אלא דנראה דנחלקו בהי מינייהו הוי מקור הדין, וממילא נחלקו למסקנא בדין הקיתון. דר' צדוק ס"ל דמקור הדין היינו סוגיין, וכיון דפסקינן דריבית קצוצה יוצאה בדוינים, ממילא וחי אחיך עמך בא ללמד דאהדר ליה כי היכי דנייחי, ולאפוקי מר' עקיבא דס"ל דחייך קודמין. א"כ, חזינן דכיון דעל חברו של בעל הקיתון אמרינן דיחדוהו מן השמים למות, הבין הרמב"ם דכל היכא דיחדוהו – בין מן השמים בין ע"י נכרים – מ"מ עדיין מחוייבים בהצלתו ואסור לגרום למיתתו. ולכן אפילו היכא דיחדוהו הנכרים, פסק הרמב"ם כר"ל דימותו כולם ואל ימסרו להם נפש א' מישראל.

לעומת זאת, בעל דרך המלך ס"ל דמקור הדברים הוא מח' ר' יוחנן ור"ל בירושלמי תרומות. וכיון דהתם פסק הרמב"ם כר"ל, ממילא חזינן דס"ל דאף דהיכא דנתיחד א' למיתה עדיין מחוייבין בהצלתו ואסורים בגרימת מיתתו. ולפ"ז אף גבי בעל הקיתון הו"א דנפסוק כבן פטורא, כיון דחברו הוי כמי שיחדוהו מן השמים. אלא דהכא בא ר"ע וחדש דחייך קודמין – והחילוק הוא דגבי הקיתון איכא רק מעשה הצלה של עצמו, ולכן אף אם חברו ימות ע"כ, מותר ולכן מחוייב בעל הקיתון לשתות את כל המים לבדו. משא"כ גבי סיעה שהקיפיה נכרים, כיון דכולם מוזהרים בלאו של רציחה, הוי מסירה לנכרים כמעשה רציחה בידים, והתם לא שייך דרשת דחייך קודמין, וממילא אסור למוסרו.

אמנם, כתב החתם סופר (חידושי החת"ס ב"מ שם), דדברי ר' יוחנן סתרי אהדדי. דהרי בסוגיין ס"ל דר"ק אינה יוצאה בדוינים, וממילא ס"ל כר"ע דדרש דחייך קודמין. והיינו, דמבלי הדרשא, הו"א דימותו שניהם, אע"פ דהוא נגד הסברא, דהוי חבירו של בעל הקיתון הוי כמי שיחדוהו מן השמים, וחברו ימות מכל מקום. וחזינן דדין יהרג ואל יעבור גבי רציחה לא הוי מסברא דמאי חזית (כמאי דס"ל להרמ"ך), אלא הילכתא גמירי לה (כדעת הכס"מ), ואפילו במקום דיחדוהו אמרינן דיהרג ואל יעבור, והו"א דהוא הדין אף במילי דהצלה כגון הכא. עד שבא ר"ע ולימד דהכא שאני

כיון דהוי הצלה ולא מעשה רציחה ודרשינן בהו חייך קודמין. אך בירושלמי נראה דר' יוחנן ס"ל דדין יהרג ואל יעבור לגבי רציחה תלוי בסברת מאי חזית, דפסק דמותר למוסרו היכא דיחדוהו. ואילו ר"ל הוא דס"ל דיהרג ואל יעבור דרציחה הוי הילכתא, ואף היכא דיחדוהו אסור למוסרו אלא אם כן חייב מיתה כשבע בן בכרי. וכיון דס"ל להחת"ס דפסקינן בסוגיין כדעת ר' עקיבא, מוכח דלהלכה קיימא לן דדין יהרג ואל יעבור דרציחה הוי הילכתא, ורק במקום הצלה דרשינן דחייך קודמים. ואם כן, מוכח כמו כן דקיימא לן כדעת ר"ל בירושלמי תרומות – ונמצא דדין ר' יוחנן בסוגיין פליג אמימריה דידיה בירושלמי.

ובספר סדר משנה (לר' בנימין זאב וולף בן שמואל הלוי בוסקוביץ, פרק ה יסוה"ת הל' ה) כתב שמוכח שריו"ח בסוגיין חזר בו ממאי דס"ל בירושלמי. דהרי לפי דעת ריו"ח בירושלמי כל היכא דיחדוהו מותר למוסרו, וא"כ בסוגיין מהיכי תיתי "לומר שימותו שניהן ולמה לא נאמר דזה שבידו מים ישתה אותן והוא יחיה והשני שאין בידו כלום כלתה אליו הרעה דאין לך יחדוהו גדול מזה דזה יש לו מים והשני אין לו, ואם ישתו שניהם ימותו כולן." אמנם חלק עליו בעל שו"ת מחנה חיים (ח"ג יו"ד סי' סה), דס"ל דאפילו לשיטת בן פטורה אין איסור לבעל הקיתון לשתות כל המים בעצמו. דאפילו אם יעשה כן, אין בעל הקיתון עובר באיסור לא תעמוד על דם רעך במניעת הצלת חברו – אלא רק דמוטב שישתו שניהם ויקיים בכך ואהבת לרעך כמוך. וסבר ר"ע ע"פ הדרשה דחייך קודמין, דצריך בעל הקיתון להציל את חיותו קודם לחברו ואין כאן אפילו משום ביטול ואהבת לרעך כמוך.

אמנם החזון איש (יו"ד סי' סט סק"ב, וגליונות לחדושי הגר"ח שם) כתב להבין מחלוקת ב"פ ור"ע באופן אחר. והוא דטעמו של ב"פ הוא מפני שאם ישתו שניהם, יוארכו החיי שעה של כל אחד מהם, וקיי"ל (יומא פה ע"א) דאף על חיי שעה מפקחים את הגל. וא"כ חזינן דחיי שעה חשיבי כחיי עולם לענין פקו"נ, ולכן לשיטתיה אמרינן דאין חיי עולם של בעל הקיתון – אם ישתה את כל המים – דוחים את החיי שעה של חברו. ואע"פ שבעלמא מסכנין חיי שעה בשביל חיי עולם (גמ' ע"ז כז ע"ב), היינו באדם אחד שהן החיי שעה והן החיי עולם הן שלו. משא"כ הכא ששניהם שוים בזכיית החיי עולם, וכל אחד אם ישתה יחיה חיי עולם אולם רק ע"י דחיית חיי שעה של חברו. וכיון דאיכא חיי שעה לשניהם ושניהם זכאים לחיות בחיי עולם, אין האחד, אף שהמים שלו, יכול לבכר ולהציל את עצמו בכה"ג.

והוסיף החזו"א, דלכו"ע יוצא דהיכא שהמים הם רכושו של בעל הקיתון, אין חברו רשאי לגזולם אף לפי מאי דקיי"ל להלכה (ודלא כשו"ת בנין ציון קסז-קע) דמותר להציל את עצמו בממון חברו, רק דאינו פטור מלשלם בכה"ג. דהרי כאן כבר הוכרע להלכה דחייך – דהיינו של בעל הקיתון – קודמים, וא"כ, חברו הגוזל גוזל את נפשו של חברו ממש וגורם למיתתו. דשאני גזלה בכה"ג דהוי גזלה הגורמת למיתה ואסור להציל את עצמו ע"י גרימת מיתת חברו.

ועפ"ז חקר הר' יצחק זילברשטיין שליט"א (שיעורי תורה לרופאים ח"ג סי' קנט) אם מותר לחולה בליקוי כליות הזקוק להשתלה להשתדל לקדם את מקומו בתור. ובתחילה סבר דקידום מקומו בתור דמי למי שגוזל את קיתון המים מבעל הקיתון, ואף דאם עי"כ לא יקבל את ההשתלה, אמרינן דימות ואל יעבור. אך למסקנה כתב לחלק בין נידו"ד לקיתון המים, דהרי במקדם את מקומו בתור ליכא שום גזלה כלל, אלא רק עקיפת תור חברו. ואף דיש בכך משום עובר על צדק צדק תרדוף ו"קפוח על מידת הצדק והישר" לא אמרינן בכה"ג ימות ואל יעבור.

אמנם, יש לדון אודות הבנת החזו"א, אם באמת התכוון להשוות דין הממון לדין חייו של בעל הקיתון. דכתב החפץ חיים (אהבת חסד ח"ב פ"כ אות ב) גבי הא דקיי"ל דהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש (כתובות נ ע"א),

דמיירי באופן שאין נוגע לפקוח נפש ממש, אבל אם נוגע לפקוח נפש ממש, כגון שהשבוי עומד למות או הרעב יכול לבוא לידי סכנה על ידי רעבונו – אין שייך בזה שעור חומש. ולא אמרו בבבא מציעא רק דחיי קודם לחיי חברו, אבל דעשרו קודם לחיי חברו לא מצינו.

דהיינו, דאף דחייב אדם להעדיף ולהציל את חייו קודם חיי חברו, מ"מ אין אדם רשאי להעדיף או לבכר את ממונו על חיי חברו. ולכן כל שאינו נוגע לנפשו ממש, משמע דחייב אדם לבזבז אפילו עד כל ממונו בכדי להציל את חברו ממיתה.

אולם חלק עליו הגרי"ש אלישיב זצ"ל (שעורי תורה לרופאים ח"ב סי' קכב), דכיון דקיי"ל כדרשת ר"ע דחייך קודמים, "אזי לא רק גוף החיים קודמים אלא גם רכושו, מאחר והעוני נחשב כעין מיתה, ולכן פטור לתת יותר מחומש, כיון שייסוד המצוה להציל חיי חברו נלמד מהשבת אבדה." ועפ"ז פסק שמשפחה ברוכת ילדים אינה צריכה למכור את דירתם וכל

רכושם בכדי לממן ניתוח מסובך עבור אחד מילדיהם שנולד עם מום קשה בלב (הייפופלאסטי"ק לעפ"ט וענטריקא"ל בלע"ז).

ועל דרך מסקנתו החזו"א דיש איסור לחברו לגזול את הקיתון וצריך הוא למסור את נפשו למות ע"כ, חקר בספר משנת פקו"נ (אות סט) אם בעל הקיתון התעלף, האם חייב השני להשקותו ולהחיותו, או דלמא דאדרבא אמרינן חי"ך קודמין, ושוא"ת עדיף, ובעל הקיתון ימות ואז יקח חברו המים לעצמו? והביא מפי הגר"ח קנייבסקי שליט"א ד"לכאורה צריך להשקות לחבירו, וצ"ע. אמנם שם בהערה 68 כתב משם הגר"א"ל שטיינמן שליט"א שאין צריך להשקות המים לחבירו וחיייו של החבר קודמין. דהרי לפי החזו"א, הא דחי"ך קודמין היינו הבעלים של הקיתון ולא המוחזק, ובלבד שיוכל להקרא בשם בעלים. "ובמקום שהבעלים אינם יכולים לשתות הקיתון לולא עזרת האחר, אין הם השולטים בקיתון וְאִין הם קרויים בעלים] כי אם השני שכוחו עימו." והביא מעשה ברופא לב מומחה שהיה עצמו חולה כליות וזקוק להשתלה, ונכנס לביה"ח חולה לב במצב קריטי – וחשבו לתת לחולה למות ולאחר מכן להוציא את כליותיו ולהשתילן באותו הרופא. אמנם הרופא בעצמו חשב שבאמת בידו להציל את החולה – והסתפק אם שוא"ת עדיף בכה"ג, דע"כ יציל את עצמו. וע"פ המהלך הנ"ל, פסק הגר"א"ל שליט"א דאין הרופא מחוייב בהצלת החולה – ורק ע"י שוא"ת – כיון דע"כ יוכל הרופא להציל את עצמו. אמנם, קצת צ"ע הלכה למעשה, דהרי אם חולים הצריכים טיפול בביה"ח יחששו שהרופאים לא יטפלו בהם כראוי כיון דאפשר דהרופאים יסברו שע"י מניעת הטיפול יוכלו הם עצמן להשתכר, אפשר שהחולים לא יבואו לביה"ח מעיקרא כלל, ויבוא הדביר לידי סכנת נפשות ממש ונפיק מיניה חורבא.

וכתב בעל האגרות משה (יו"ד ח"א סי' קמה) דרך אחרת בהבנת מחלוקת ב"פ ור"ע, דנחלקו במהות מצות צדקה. דס"ל לבן פטורה דברציחה אמרינן דיהרג ואל יעבור ע"פ שיטת רש"י (בכמה מקומות) דפירש הא דאמרינן מאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דחברך סומק טפי, הוא שאם יהרוג את חברו הרי איכא תרתי, איבוד נשמה ומעשה עבירה, ואילו מוסר עצמו למיתה, אין בה אלא איבוד נשמה בלבד. וכתב הגר"מ פיינשטיין זצ"ל דבעצם אין טעם זה מוגבל לאיסור רציחה בלבד, אלא אף לעבור אעשה דצדקה והצלת נפש – שהרי ממ"נ בין יעבור בין לא יעבור איכא איבוד נשמה, אך אם עובר הרי איכא תרתי – איבוד נשמה

וביטול עשה של צדקה, ולכן ס"ל לבן פטורא דעדיף שימותו שניהם, ואף דעי"כ איכא איבוד נשמה, מ"מ ביטול המצוה ליתא.

והוסיף הגר"מ פיינשטיין דאם יאנסוהו לעשות מעשה שע"ז חברו לא יכול לינצל, כגון שנפל חברו לבור ואנסוהו בעונש מיתה לסלק את הסולם הנמצא שם, יהיה הדין בזה דיהרג ואל יעבור אף שאין כאן משום מעשה רציחה, כיון דגורם למיתת חברו, ובזה שמסלק הסולם איכא איבוד נשמה וביטול עשה דצדקה, ואילו יהרגוהו הוא, הרי איכא איבוד נשמה בלב. וה"ה אם אנסוהו בעונש מיתה לשפוך את המים שיש לנאסר בבית האסורים ועי"כ ימות, דיהיה הדין דיהרג ואל יעבור. "וא"כ מה לי אנסוהו נכרים או שאנסתו הצמאון שגם הוא צמא למים שבאם לא ישתה מים אלו ימות שג"כ יש להיות ימות ולא יעבור."

וזוהי סברת ב"פ, שאף שהמים שייכים לבעל הקיתון, כיון דמדין צדקה מחויב הוא ליתן מהם לחבירו, הרי המים עומדים גם לחברו לינצל בהם ממיתת הצמאון, ולכן כששותה בעל הקיתון ואינו נותן לחברו כלום, הרי "הוא כמסלק במעשה שלא יוכל להנצל שהדין הוא שימות ולא יעבור." ומה שפסק ב"פ דישתו שניהם, הוא מפני שחזר הדין, דהרי כיון דזכה חברו בהמים, מיד יהיה מחוייב הוא ליתן מהם לחברו שעד הכא היה בעל הקיתון, וכדלעיל. ואילו ר"ע ס"ל שאין על בעל הבית חובת צדקה כשצריך הוא עצמו לאותו דבר שזקוק לו העני – וא"כ כיון שהמים של בעל הקיתון והוא צריך לשתותם בכדי להציל את נפשו, אין הם נחשבים כעומדים גם לחברו. "ולכן אף שעושה מעשה במה ששותה ואינו מניח לחברו לשתות הוא בלא מעשה מאחר שאינו מחוייב ליתן."

ויוצא דנחלקו ב"פ ור"ע במהות מצות הצדקה. דס"ל לב"פ גבי דבר שהוא צריך בעצמו ויש עני אחר שגם הוא צריך לזה, ואין בזה משום פיקו"נ, דאינו מחוייב ליתן לחברו, דהרי אמרינן דאבדתו קודמת, ולא משמע דב"פ חולק ע"כ. דב"פ רק חולק היכא שאיכא פיקו"נ לשניהם – דהא חברו גם רשאי ליקח המים בלא רשות הבעלים, דאין לך דבר העומד בפני פיקו"נ (דרק לענין תשלומין צריך לשלם, כדעת תוס' ב"ק ס ע"ב ד"ה מהו). וא"כ יש לשני מעין בעלות על המים ואינו צריך שבעל הקיתון יתן לו המים. דבסתם צדקה דלא שייך ביה פקו"נ, כשהוא צריך למה שהעני צריך אינו מחוייב ליתן לעני כיון דלא עדיף העני ממנו, וממילא איכא איסור גזל על העני ליטול שלא ברשות. "משא"כ הכא דאין כאן טענת שלא עדיף חברו ממנו – שהרי חברו יכול ליקח המים גם בלי רשותו כלל

— וממילא יהיה עליו חיוב צדקה על העשיר ליתן לעני, וממילא אסור לו לשנות ולגרום בזה שחברו ימות ויהיה בזה תרתי נגד חדא, ומאחר שגם חברו מחוייב ישתו שניהם לחיי שעה.”

וחולק ר”ע על כך, דלא נאמר מצות צדקה כלל כשהעשיר צריך לדבר בעצמו. ואין העשיר חשיב כמי שמחוייב בדבר רק שאין בידו לקיים עכשיו, כגון לולב שאף כשאין לו ודאי מחוייב רק שאנוס הוא מלקיים, אלא דאינו מחוייב כלל בצדקה אלא רק כשיש לו יותר ממה שצריך לעצמו לאותו הצורך, והיא היא גופא משמעות דחיך קודמין. וא”כ, כששותה בעל הקיתון את המים ועי”כ מת חברו אין כאן תרתי אלא חדא. ועוד, לפי ר”ע יהיה אסור לחבירו לחטוף את המים, דכיון דאין בעל הקיתון מחוייב ליתנם לו, הרי אין לחבירו שום בעלות עליהם, וממילא אי חוטפם, הרי איכא תרתי, גזל ואיבוד נשמה. ולפ”ז לגבי חברו הוי הגזל בדיון יהרג ואל יעבור.

ואף שלא הביא הרמב”ם בפירוש דרשת ר”ע דחיך קודמים, מ”מ פסק הרמב”ם (פ”ז מתנו”ע ה”א) כשיטת ר”ע במצות צדקה, וז”ל, ”מ”ע ליתן צדקה אם היתה יד הנותן משגת.” ומשמע דתנאי בקיום המצוה הוא אם היתה יד הנותן משגת, דהיינו דהוא אינו צריך לאותו דבר, ואין זה רק פטור מקיום המצוה אלא תנאי בעצם קיומה. ולכן חזינן דבאמת פסק הרמב”ם כשיטת ר”ע, אף שלא הביאה בפירוש. ולפי שיטתיה צריך להבין אמאי פסק הרמב”ם כדעת ר”ל גבי סיעה של בנ”א שהיקיפוה נכרים בהל’ יסוה”ת, וצ”ל כחד מהתירוצים לעיל, או דאינם באמת תלויים זב”ז כלל או דשאני הצלה ממסירה לעכו”ם. ועד”ז כתב הגר”ח קנייבסקי שליט”א (דרך שיחה עמ’ שצט), דכיון דפסק הרמב”ם דאבדתו קודמת לאבדת חברו, ממילא לא היה צריך לכותבו בפירוש.

אמנם אפשר דיש לחלק בין חיוב צדקה והשבת אבדה דקיי”ל התם דאבדתו קודמת לבין פקו”נ ממש. וכן כתב הגר”ש אלישיב זצ”ל (ספר הזכרון לגר”ב ז’ולטי עמ’ תה), דהא דאמרינן חיך קודמים הוא רק כשהדבר נוגע לחייו ממש, וכמו בקיתון של מים שאם לא ישתה ימות. דרק בזה יש לו דין קדימה לחברו. ”אבל באופן שאין ספק שהוא ישאר בחיים, עליו להציל את חברו גם כשיסבול מזה צער ויסורין מדין וחי אחיך.”